

(ก)

บทคัดย่อ

การศึกษาการฟื้นฟูวิถีชีวิตควายทามเพื่อการพัฒนาวิถีชีวิตชุมชนลุ่มน้ำมูลตอนกลาง กรณีศึกษา พื้นที่ตำบลคอนแตร อำเภอรตนบุรี จังหวัดสุรินทร์ เป็นการศึกษาเกี่ยวกับการเลี้ยงวัวควายของชาวบ้านตำบลคอนแตร ซึ่งในอดีตชาวบ้านจะเลี้ยงวัวควายเป็นฝูง บางครอบครัวมีจำนวนวัวควายถึง 70-80 ตัว บางครอบครัวมีถึง 100 ตัวก็มี เพราะมีพื้นที่ทำเลเลี้ยงวัวควายที่อุดมสมบูรณ์ทั้งในพื้นที่ทุ่งและพื้นที่ทาม ส่วนในพื้นที่ทามชาวบ้านจะไล่ค้อนปล่อยวัวควายไปเลี้ยงในทาม ซึ่งมีหญ้าอาหาร ทั้งพืชพรรณไม้ทุกชนิดในทามเป็นทั้งอาหารของวัวควาย และยังเป็นสมุนไพรใช้รักษาโรคที่เกิดขึ้นกับวัวควายอีกด้วย เมื่อปล่อยวัวควายหากินอยู่ในทาม เจ้าของก็จะหาอาหารในทาม หาของป่า หาปลา หาหน่อไม้ รวมทั้งเก็บผักหักพื้กลับบ้านในช่วงที่ไล่ค้อนวัวควายกลับเข้าคอกในบ้าน ด้วยวิถีชีวิตของคน และวัวควายต้องพึ่งพาทรัพยากรในพื้นที่ทามเป็นส่วนใหญ่ และบางครอบครัวมีการสร้างคอกในทาม ในช่วงทำนาทุ่งก็จะเลี้ยงวัวควายในทาม ชาวบ้านทั่วไปจึงเรียก ควายทาม จะต้องหาอยู่หากินเลี้ยงตัวเองอยู่ในทาม และชาวบ้านตำบลคอนแตรเป็นส่วนหนึ่งที่สร้างตำนานนายฮ้อย ในอดีตมีการไล่ค้อนควายไปขายทางภาคกลางมาแล้ว ต่อมาการเลี้ยงวัวควายของชาวบ้านตำบลคอนแตร ถูกผลกระทบจากโครงการพัฒนาขนาดใหญ่ของรัฐ โดยการสร้างเขื่อนราษีไศลขวางกั้นลำน้ำมูลที่อำเภอราษีไศล จังหวัดศรีสะเกษ ทำให้น้ำท่วมพื้นที่ทาม ทั้งหมดจำนวน 30,000 ไร่ ซึ่งเป็นพื้นที่ทามที่ใหญ่ที่สุดในลุ่มน้ำมูลตอนกลาง เมื่อน้ำท่วมพื้นที่ทามเป็นทำเลเลี้ยงวัวควายของชาวบ้าน วัวควายไม่มีที่เลี้ยง ไม่มีหญ้า อาหารสำหรับวัวควาย ชาวบ้านจึงจำเป็นต้องขายวัวควายเพื่อลดภาระในการเลี้ยง บางครอบครัวที่เคยเลี้ยงเป็นฝูง ก็ลดน้อยลงเหลือครอบครัวละ 2-3 ตัว เลี้ยงตามหัวไร่ปลายนา บางคนก็เลี้ยงในคอก จัดการให้เพียงพอต่อหญ้าและฟางที่มีอยู่

แต่การเลี้ยงวัวควายของชาวบ้านตำบลคอนแตร นับว่าเป็นวิถีที่ควบคู่กันมาของชาวบ้าน เป็นมูมั่ง เป็นมรดกที่พ่อแม่แบ่งปันให้ในยามที่ออกเรือนหรือแต่งงาน เลี้ยงไว้ใช้แรงงาน ไถนา เทียม เกวียน บางครั้งขายเพื่อเป็นรายได้ในยามที่ครอบครัวเดือดร้อน จากผลกระทบต่อการเลี้ยงวัวควายของชาวบ้านดังกล่าวได้มีการรวมตัวเรียกร้องต่อรัฐบาลเพื่อแก้ไขปัญหา จึงเกิดกลุ่มคนหลายๆกลุ่มในพื้นที่ทำให้เกิดปัญหาความขัดแย้งทางความคิดของกลุ่มคนในชุมชนที่ไม่เห็นด้วยกับการเคลื่อนไหวเรียกร้องต่อรัฐบาล สร้างความแตกร้างในสังคมของชุมชนเรื่อยมา แต่รัฐบาลยังไม่สามารถแก้ไขปัญหาให้สิ้นสุดได้ ในปี พ.ศ. 2543 คณะรัฐมนตรีจึงมีมติให้เปิดประตูเขื่อนระบายน้ำ เพื่อศึกษาผลกระทบที่

เกิดขึ้น ทำให้น้ำไม่ท่วมทาม ชาวบ้านตำบลคอนแรดจึงกลับมาเลี้ยงวัวควายอีก ด้วยวิถีชีวิตที่มีความผูกพันกับควายและทาม

ต่อมาปี พ.ศ. 2545 มีโครงการวิจัย ศึกษารูปแบบการเลี้ยงโค-กระบือที่เหมาะสมกับพื้นที่ทาม ตำบลคอนแรด อำเภอรัตนบุรี จังหวัดสุรินทร์ ได้ใช้กระบวนการศึกษาที่เน้นการมีส่วนร่วมของชุมชน และชาวบ้านที่เลี้ยงวัวควายที่ประสบปัญหาร่วมกัน มาค้นคว้าหาปัญหาสาเหตุที่ชัดเจนร่วมกัน จนทำให้ค้นพบทางออก ทางเลือกในการเลี้ยงวัวควายของชาวบ้านตำบลคอนแรดที่จะต้องมีการจัดการด้านอาหาร ที่จะต้องเพิ่มการจัดการด้านอาหารหยาบ แต่ละครอบครัวจะต้องมีแปลงปลูกหญ้า ตามพื้นที่หัวไร่ปลายนาไว้สำหรับเป็นอาหารในช่วงฤดูน้ำหลากและฤดูทำนา ประกอบกับเร่งการฟื้นฟูสภาพพื้นที่ทามให้กลับมามีความสมบูรณ์อีกครั้ง เพราะพืชในทามเป็นทั้งอาหารและสมุนไพรรักษาโรควัวควายที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้กับสถานการณ์ปัจจุบันได้เป็นอย่างดี ส่วนคอกหรือโรงเรือนจะต้องมีการปรับปรุงให้เหมาะสมกับวิธีการเลี้ยงในปัจจุบันที่ตัวโรงเรือน จะต้องสูงโปร่ง แสงแดดสามารถส่องถึงพื้นคอกได้ พื้นคอกแห้งไม่ชื้นแฉะ เพื่อเป็นการป้องกันการเกิดโรคกับวัวควาย และมีรางน้ำ รางอาหารสำหรับวัวควายในช่วงที่ต้องเลี้ยงแบบขังคอก

จากการค้นพบทางออกในการแก้ไขปัญหาการเลี้ยงวัวควาย ทำให้ชาวบ้านตำบลคอนแรดกลับมาเลี้ยงวัวควายเหมือนในอดีตอีก แต่วิถีการดำรงชีวิตของชาวบ้านยังมีการพึ่งพาทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ทามเป็นส่วนใหญ่ การเลี้ยงวัวควายก็เช่นเดียวกัน ชาวบ้านยังไล่ต้อนวัวควายไปปล่อยเลี้ยงในพื้นที่ทาม เช่นเดียวกับที่เคยปฏิบัติกันมาในอดีต ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความผูกพันของคน ควายและทาม ที่ต้องมีการพึ่งพาซึ่งกันและกัน พื้นที่ทามที่ชาวบ้านไล่ต้อนวัวควายไปปล่อยเลี้ยงในปัจจุบัน คือ โนนะกลาง โนนชาด หนองผือ บ่อเป็น ที่เป็นพื้นที่ทำเลเลี้ยงสัตว์ของชุมชนตำบลคอนแรด และยังเป็นพื้นที่ทามที่ชาวบ้านใกล้เคียงเข้ามาใช้ประโยชน์ร่วมกัน

ดังนั้นวัตถุประสงค์ในการศึกษาในครั้งนี้ เพื่อเป็นการรวบรวมและศึกษาข้อมูลเพิ่มเติมวิธีการเปลี่ยนแปลงของพื้นที่ทาม ควาย และชุมชน เพื่อสร้างกระบวนการเรียนรู้การพัฒนาวิถีชีวิตชุมชนที่ยั่งยืนผ่านวิถีชีวิตควายทาม และเป็นการฟื้นฟูวิถีชีวิตควายทาม เป็นแหล่งเรียนรู้ของชุมชนลุ่มน้ำมูลตอนกลาง

กระบวนการศึกษาจัดเวทีเสวนาสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงของทาม ควาย คน(ชุมชน) ลงศึกษาในพื้นที่โนนนะกลาง โนนชาด หนองผือ บ่อเป็น ตามเส้นทางควายทามของแต่ละชุมชน เพื่อศึกษาองค์ความรู้วิถีชีวิตควายทาม ภูมิปัญญาของทามกับการดำรงชีวิตของควายทาม หญ้า อาหาร และพืชสมุนไพรป้องกันรักษาโรควัวควาย ศึกษาองค์ความรู้ในการดูแลชีวิตควายทามในรอบ 1 ปี ตลอดจนการดูแลลักษณะพันธุ์ การคัดเลือกพันธุ์คนทาม จากประสบการณ์การเลี้ยงวัวควายของชาวบ้านตำบลคอน

แรกที่ได้มีการสังสมมาตั้งแต่อดีต นำมาพัฒนาสร้างชุดความรู้เพื่อจัดกระบวนการเรียนรู้วิถีชีวิตควาย
ตามเพื่อการพัฒนาชุมชนที่ยั่งยืน และพัฒนาเป็นแหล่งเรียนรู้ของชุมชนตำบลคอนแรด และชุมชนลุ่ม
น้ำมูลตอนกลาง

ผลของการดำเนินงานได้นำชุดความรู้ควายตาม นำมาบูรณาการกับชุดความรู้โครงการศึกษาภูมิ
ปัญญานายฮ้อยเขตทุ่งกุลาร้องไห้ ซึ่งปัจจุบันการเลี้ยงวัวควาย มีวัตถุประสงค์ที่เปลี่ยนไปจากเลี้ยงไว้ใช้
งาน เป็นเลี้ยงไว้ขายเป็นรายได้ เป็นการเลี้ยงเพื่อธุรกิจ เข้าสู่ตลาดนัดโค-กระบือ ซึ่งปัจจุบันยังมีกลุ่ม
นายฮ้อยร่วมค้าขายในตลาดนัดอยู่ด้วย จึงจำเป็นต้องเรียนรู้ให้รอบด้าน โดยจัดตั้งโรงเรียนเตรียมนาย
ฮ้อยทุ่งกุลาร้องไห้ เพื่อจัดกระบวนการเรียนรู้ให้กับเด็ก-เยาวชนในตำบลคอนแรด สร้างจิตสำนึก สร้าง
ความตระหนักในการฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ตามตำบลคอนแรด เมื่อวิถีชีวิตควายตามได้รับการฟื้นฟู ป่าบุ่ง-ป่าทามส่วนหนึ่งย่อมได้รับการฟื้นฟู ส่งผลต่อการฟื้นฟูวิถีชุมชนที่สมดุลและยั่งยืน